

ALLEEN
DOOR
AFRIKA

Tom Ysewijn

ALLEEN
DOOR
AFRIKA

*De opzienbarende reis
van Kazimierz Nowak*

Sterck & De Vreese

© 2023 Tom Ysewijn | Kazimierz Nowak | uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Barbara Jonkers
Boekverzorging Elgraphic
Foto's Kazimierz Nowak

ISBN 978 90 5615 956 6
NUR 508 | 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland –info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Inhoudsopgave

1	Mijn Afrikaans avontuur	15
Libië		17
2	Een gebed in de woestijn	17
3	Een fietser aan de poort van de Sahara	23
4	Een lange maand in de woestijn	25
5	Het lot des mensen is soms triest	31
6	Door oorlogsgebied	35
7	Ontboden op het hoofdkwartier	40
8	Langs de sinistere kust van Cyrenaica	44
Egypte		50
9	Hoe Egypte ontgoochelt en betovert	50
10	Waar de rijkdom van drie continenten passeert	55
11	Aan de oevers van de Nijl	58
12	Eerst een overval, dan een koninklijk banket	59
Soedan		62
13	De tweedelige hoofdstad van Soedan	62
14	Op weg naar de missieposten langs de Nijl	64
15	Hoe God de Watabwa verliet	69
16	Op jacht in Soedan	72
Belgisch-Kongo, Ruanda en Urundi		77
17	Rivieren vol goud in Belgisch-Kongo	77
18	Door het land der kannibalen	81
19	Bij de pygmeëen	86
20	De beklimming van de Ruwenzori	89

21	De melaatsen van de Maanbergen	94
22	Hoe de evenaar me verwelkomt	97
23	Aan het Kivumeer	99
24	Aan het hof van de droevige koning	102
25	Over de bergen naar het Tanganyikameer	105
26	Als een grote stad in de savanne	111
27	De depressie in Katanga	115
28	Hoe bajonetten met het kruis worden bestreden	118
29	Ontsnaapt aan een modderige dood	121
30	Gek van goud	124
31	Een verloren koninkrijk	127
Rhodesië		133
32	Een dorp in Rhodesië	133
33	In het toeristenparadijs	137
34	Bankroet in Bulawayo	140
Unie van Zuid-Afrika		144
35	Wit Afrika	144
36	De oorlogsveteranen van de Transvaal	148
37	Kamperen bij Kaap Agulhas	152
38	Winter in Kaapstad	154
39	Het godvergeten land	160
Zuidwest-Afrika		165
40	Hoe een hondenbelasting tot opstand leidde	165
41	Klein-Polen	169
42	Het mysterieuze meer van Otjikoto	174
Angola		178
43	Het regent in Ovambo	178
44	Een wreed, oeroud paradijs	182
45	Een warme kerst	186
46	Door de wildernis van Moxico	190
47	Naar de oevers van de Kasäi	192
48	Schipbreukeling in Afrika	194
49	Gegijzeld in een vissersdorp	199
50	Een voettocht naar de evenaar	203

Belgisch-Kongo	209
51 Een royaal tussendoortje	209
52 Tenzij ik word opgegeten	213
53 De kluizenaar van Krakow	217
54 Een witte kapitein op het zwarte continent	220
55 Naar de samenvloeiing van Kasai en Kongo	228
Frans Equatoriaal-Afrika	231
56 Afrika is nergens donkerder dan hier	231
57 Ziekte en dood op de evenaar	237
58 Equatoriale post voor een eenzame buffel	241
59 Parijs in Afrika	245
60 Hoe ik op de vuilnisbelt van de mensheid beland	248
61 Een nieuwe vriendschap	254
62 Een kleine karavaan vecht in de woestijn	261
Frans West-Afrika en Algerije	266
63 De razende dood	266
64 Het moeilijk afscheid van Ueli	273
65 Een oase van rust	280
66 Een weemoedig vaarwel	284
Noten	289

Een tocht van vijfjaar en vier weken

Vooraf

Kazimierz Nowak is de eerste fietser die heen en terug door Afrika is gereden. In zijn eentje doorkruiste hij in de jaren dertig van de vorige eeuw het continent. Zijn verslagen lezen als een mengeling van een avonturenroman en een journalistiek verslag. Vandaag is Kazimierz een nobele onbekende. En dat is onterecht. Hij zette met zijn exploot niet alleen een bovenmenselijke prestatie neer, zijn reisdagboek is een uniek tijdsdocument van het leven in gekoloniseerd Afrika.

Reizen om den brode

In de decennia na de Eerste Wereldoorlog strompelt Europa van crisis naar crisis. Veel mensen leven in armoede. Ook in Polen stijgt de werkloosheid en in 1925 verliest Kazimierz zijn job. Maar hij fietst graag en heeft een avontuurlijke inborst en besluit als onafhankelijk correspondent aan de slag te gaan. Hij ondernam twee Europese reizen, per fiets, door Hongarije, Oostenrijk, Italië, België, Nederland, Roemenië, Griekenland en Turkije. In 1928 bereikte hij Tripolitanië in Noord-Afrika, waar een burgeroorlog woedt. Geldgebrek dwingt hem om terug te keren naar Polen. Maar hij neemt zich voor om terug te komen.

Op 4 november 1931 begint hij aan een ongezien avontuur. De zelfverklaarde journalist stapt zijn voordeur uit om per fiets van Polen naar Zuid-Afrika reizen. Zo wil hij een jeugdroom waarmaken én een inkomen verwerven voor zijn gezin. Hij zal artikels schrijven over zijn belevenissen, die zijn vrouw aan de Poolse pers zal proberen te verkopen. Zonder noemenswaardige voorbereiding begint Kazimierz aan zijn tocht. Lichtgewicht trekkingmateriaal bestaat nog niet. Zijn fiets is alweer zeven jaar oud, als onderkomen neemt hij een zeil mee dat zijn vrouw voor hem tot een soort tent genaaid heeft.

Hij investeert in een camera, omdat hij begrijpt dat zijn verslagen meer in-

druk zullen maken als hij ze met foto's documenteert. Zijn fiets moet met verpakking zo'n 70 kilo hebben gewogen.

De Poolse pers pikt zijn artikels op en er verschijnen honderden stukjes in de kranten'. Elisabeth kan met de opbrengsten zelfs een appartement en het schoolgeld voor de kinderen bekostigen. Zelf is hij is tijdens zijn reis meestal platzak. Als onafhankelijk correspondent kon hij niet rekenen op financiële steun, enkel de bandenfabrikant Stomil stuurt nu en dan eens een rubberband op.

40.000 eenzame kilometers

Nowak fietst naar Poznań, waar hij de trein naar Rome neemt. Hij rijdt vandaar naar Napels en neemt er de boot naar Tripoli. Daar begint hij aan zijn fietstocht die hem in het kielzog van Berbers en bedoeïenen door de woestijn zal voeren. Pas dan dringt het tot hem door dat hij aan een hachelijk avontuur begint: *'Ik voelde me als de kapitein op een schip, maar dan een zonder zeilen, roer of bemanning.'* Er woedt een burgeroorlog en sommige streken zijn uiterst onveilig. Maar zijn grootste vijand zijn de elementen: de meedogenloze zon, de snijdende wind, de bijtende kou. Om nog maar te zwijgen van de dieren – groot en klein – die hem belagen. Kazimierz kijkt een paar keer de dood in de ogen, tot hij nagenoeg blind wordt en een dokter hem nog maar net kan redden. Het is een wonder dat hij dit eerste deel van zijn reis heeft overleefd. Wat hij doet is totaal onverantwoord. Gezien de onveilige situatie dwingen de Italiaanse autoriteiten hem om via Egypte en Soedan verder naar het Zuiden te reizen. Kazimierz doet dat met tegenzin, maar raakt al gauw in de ban van alle nieuwe ontdekkingen die hij op zijn pad doet. Hij fietst langs het Suezkanaal, probeert hasj uit en getuigt intussen van het vaak trieste lot dat veel gewone mensen moeten ondergaan. Zijn ze niet geknecht door lokale, corrupte heersers, dan lijden ze wel onder het koloniale juk. Zijn initiële ontzag voor de koloniserende landen maakt stilaan plaats voor walging en kritiek.

Hij is hongerig naar nieuwe ervaringen en slaagt erin om als polyglot makkelijk contact te leggen met de bevolking. Dat laatste talent zal hem verschillende malen redden van mensen met slechte bedoelingen. Hij is al een jaar onderweg op zijn hachelijke reis als hij de woestijn achter zich laat en door (sub)tropisch Afrika fietst. In Soedan, Kongo, Burundi en Rwanda trekt hij eenzaam door onmetelijke savannes, doorkruist moerassen en het regenwoud en beklimt de mythische Rwenzoribergen. Hij ontmoet stamhoofden en jagers, melaatsen

en goudzoekers, missionarissen en (lastige) ambtenaren. Hij houdt zich ver van de privileges van de westerlingen en kampeert in alle eenvoud in de openlucht. Dat begint meer en meer zijn tol te eisen, en steeds vaker moet hij zijn reis onderbreken wegens een aanval van malaria of een andere ziekte. Hij is exact twee jaar onderweg als hij op 6 november 1933 in Rhodesië (het huidige Zimbabwe) aankomt.

Hij ziet hoe het land wordt omgewoeld door ondernemende Europeanen die doorhebben dat de ondergrond hier vol natuurlijke rijkdommen zit en stelt vast hoe de natuur daaronder lijdt, om nog te zwijgen van de perverse neveneffecten van deze ‘ontwikkeling’ op de lokale bewoners. Gaandeweg maakt hij een kritische balans op van de impact die de kolonisatie heeft op het alledaagse leven. Hij wil dat zijn lezers die duistere kant van het Afrikaanse verhaal ook kennen en schrijft: *‘Afrika is niet alleen een verzameling kolonies van enkele landen. Het wordt eenzijdig uitgebuit door het internationale kapitaal.’*

Kazimierz, die het niet begrepen heeft op de Britten, voelt zich steeds minder op zijn plaats in de nederzettingen van de koloniale blanken, waar het verderf en de uitbuiting hem treffen. Hij verkiest steeds zijn tent boven een hotel, of bezoekt voor een paar dagen een missiepost. En zo heeft Kazimierz zich, als hij op 28 april 1934 het zuidelijkste punt van het continent bereikt, al ontpopt als een argwanende en onafhankelijke stem in de berichtgeving over Afrika. Toch in de Poolse pers, waar dit soort kritiek niet gesmoord werd, omdat Polen nauwelijks koloniale belangen te verdedigen had.

Nadat hij een paar dagen op adem is gekomen, vat hij de terugtocht aan en doorkruist hij opnieuw het continent via een andere route. Het verzengende klimaat in Namibië en Angola maakt zijn reis tot een hel. Hij ontmoet op deze terugtocht mensen die in de diepste armoede leven en geregeerd worden door carnavaleske chefs die daar door de blanken aan het bewind zijn gezet. De jaren van ontbering beginnen hun tol te eisen voor Kazimierz en steeds vaker ligt hij ziek te zietogen in zijn tent of een schamele hut.

In Namibië begeeft zijn fiets het en trekt hij verder te paard, hoewel hij dat nog nooit heeft bereden. Hij moet de dieren uitgeput achterlaten en wandelt dan maar verder tot hij besluit zijn talent als kapitein te beproeven op de rivieren de Kasai en Kongo, wat hij op wonderbaarlijke wijze overleeft. Hij bindt zijn fiets op een dromedaris en doorkruist nog eenmaal de woestijn met de moed der wanhoop. Het laatste stuk door de Sahara legt hij fietsend af. Hij

doet er vijf jaar en vier maanden over om zijn reis te voltooien die vermoedelijk 40.000 kilometer lang was. Hij wordt in Polen een beroemdheid en geeft lezingen over zijn reis. Maar binnen het jaar na zijn terugkomst sterft hij. De reis heeft hem fel verzwakt en complicaties na een operatie worden hem fataal. Hij is dan veertig jaar. Zijn epische onderneming zou al vlug vergeten worden.

We kunnen zijn project best obsessief noemen. De volharding en de maniakale toewijding waarmee hij reist in weerwil van ziekte, ontbering en gevaar, doet vermoeden dat hij geleden moet hebben aan dromomanie, manische zwerfzucht. Hoewel de figuur nog steeds enigmatisch is, spreekt uit wat hij voor ons opschreef een originele, bekommerde en onbevangen visie op een koloniale realiteit waarmee ook Belgen en Nederlanders nog steeds onhandig omgaan. Zijn relaas is een bescheiden bijdrage om die episode uit de Europese geschiedenis beter te begrijpen. Maar ook Kazimierz zelf verdient een boek. Omdat zijn ongeziene exploat niet thuishoort in de vergetelheid. Het is een verhaal van jongensdromen, waanzinnige fietsplannen en bescheiden heldendom.

Een kind van zijn tijd

‘Reizen zonder geld is misschien ongemakkelijk, maar ik had het gevoel dat ik meer had bereikt dan wanneer ik Afrika met het vliegtuig zou zijn overgestoken. Ik was niet gekwetst wanneer er geen hoogwaardigheidsbekleders op me stonden te wachten of omdat eigenaars van luxe hotels niet voor me bogen. Noch omdat bedienden hun handen niet naar mij uitstaken voor fooien. Ik riskeerde mijn leven, stelde me bloot aan duizenden gevaren, aan ziekte, ontbering en aan doornen die mijn vlees verscheurden en mijn fietswielen vernielden. Maar deze reis stelde me in staat om van dichtbij het leven in Afrika te observeren. Vanaf het moment dat ik hier voet aan wal zette, heb ik een echt Afrikaans leven geleefd.’

De wereld werd begin twintigste eeuw in een razend tempo herschapen in een globaal economisch systeem onder Europese suprematie. We komen terecht in een Afrika dat onder het koloniale juk leeft. Het is een ondergeschikt wingeest voor grondstoffen en heidense zieltjes. Tegelijk wordt het Westen getroffen door een diepe economische crisis, die in Europa tot ongeziene sociale ontwrichtingen leidt. Het is precies op dat unieke moment in de geschiedenis dat onze katholieke, laaggeschoolde Pool op zijn missie vertrekt. Er zijn nog wel

meer van dit soort solitaire avonturiers geweest, die have en het weinige goed dat ze hadden achterlieten omdat ze niks meer te verliezen hadden. Stuk voor stuk moedige, soms wat naïeve fortuinzoekers die met onbevangen blik en zonder verborgen agenda de wereld betraden die aan hun voeten lag. Het boeiende aan deze verhalen is dat ze ons laten kijken door de ogen van de gewone Europeaan uit die tijd. Kazimierz reageert op de uitheemse gewoonten die hij observeert soms met een morele verontwaardiging of een ongeduldig onbegrip die ons een inkijk geven in *zijn* alledaagse opvattingen over gezin, maatschappij, trouw, arbeid en geloof.

Kazimierz reisde solo en was alleen aan zichzelf verantwoording schuldig. Hij was zijn eigen opdrachtgever en liet zich vaak kritisch uit over de wanpraktijken die hij observeerde. Hij spaarde daarbij de Europese overheersers niet, noch de Arabische mannen die hun vrouwen voor de ploeg spanden, of de gecorrumpeerde kolonisten die een spoor van verderf en decadentie achterlieten na hun doortocht. Zijn verslagen zijn een vreemde mengeling van etnografische observaties, een reisdagboek en intuïtieve journalistiek. Nu eens bezingt hij de natuurpracht om plots een lokale legende na te vertellen. Hij wijdt uit over de koloniale oorlog en vertrouwt ons even later toe hoezeer hij de Poolse winter mist. Hij beschrijft de gruwel van de Boerenoorlog om vervolgens doodleuk te verklaren dat de inboorling liever luiert in de zon dan zich druk te maken over de dag van morgen. Soms zijn er hiaten van dagen of weken in zijn berichtgeving en hebben we het raden naar zijn *whereabouts*.

Natuurlijk bevatten zijn stukken uitspraken en denkkaders die vandaag de dag weerstand opwekken. Vrouwen worden soms geportretteerd als zwakke, volgzaam schepsels; Europa wordt soms iets te makkelijk neergezet als superieure beschaving; hele bevolkingsgroepen worden eigenschappen toegedicht als onbetrouwbaar of achterlijk. Bovendien is Kazimierz een blanke man van 35 jaar. Zijn blik is zeker bepaald door de geprivilegieerde positie van waaruit hij naar het gekoloniseerde Afrika keek. Hij bleef onvermijdelijk een buitenstaander, en presenteert ons dus een beeld dat gebrekkig is en gecontamineerd door zijn eigen onwetendheid en vooroordelen.

We horen hem op een zeer eurocentrische, paternalistische manier oordelen over de ‘inboorlingen’. Het zou al te makkelijk zijn om Nowak weg te zetten als een arrogante westerling die niks begrijpt van het leven onder het koloniale juk. Daarvoor is zijn getuigenis te uniek, te betrokken en te kritisch. In

wezen is hij – zoals wij allemaal – een door zijn eigen cultuur gedetermineerde geest die door de ontmoeting met andere culturen een spiegel krijgt voorgehouden. Dat is ook voor hem soms schrikken. Maar naarmate zijn reis vordert, begint het hem te dagen dat er in Afrika mensen zijn die er een heel eigen, waardevol wereldbeeld op na houden waarvan hij iets kan leren. Soms slaagt hij erin zijn onbeholpen, kortzichtige mening achter zich te laten en op zoek te gaan naar bepaalde universele, menselijke basisbeginselen van waaruit hij tot dialoog probeert te komen. Dat is geen sinecure en soms botst hij op onoverbrugbare verschillen. Die hebben echter even vaak te maken met klasse, kennis en macht als met cultuur, laat staan beschaving. Kazimierz vangt ook – enigszins profetisch – reeds de signalen op van het verzet tegen de koloniserende overheden die ondergronds circuleren *‘... een tijdperk dat wel eens heel plotseling zou kunnen aanbreken, want de blanken onderschatten de zwarte massa’s, die elke dag in kracht toenemen. Hier, in Centraal-Afrika, komt die storm snel naderbij. Op een dag zullen de trommels sneller slaan en zal hun boodschap zich door de dorpen verspreiden: Dood aan de blanke onderdrukker!’*

Wanneer we dit in het achterhoofd houden bij het lezen van zijn ongedwongen observaties, blijft er wel degelijk een relevante getuigenis over. Misschien moeten we Kazimierz’ relaas lezen als een kennismaking van een eenvoudige Europeaan met de donkere achterkant van het koloniale project. Over wat die ontdekking met een argeloos mens doet, als die nietsvermoedend op zijn fiets stapt, kunnen we ons geen betere bron voorstellen.

I

Mijn Afrikaans avontuur

Na een tocht van vijf jaar en vier weken ben ik terug uit Afrika. Het continent zal me nooit meer loslaten en voor altijd een plaats in mijn hart hebben. Ik hoef mijn kleine reisdagboek maar open te slaan en mijn avonturen komen me weer glashelder voor de geest te staan.

In 1927 zette ik voor de eerste keer voet op Afrikaanse bodem. Die trip door Noord-Afrika is voor mij een openbaring, maar ik moet ze afbreken wegens geldgebrek. Ik neem me echter voor om terug te komen en de gebieden achter de Middellandse Zeekust te ontdekken. Ik zou het mysterieuze binnenland van het continent doorkruisen. Per fiets.

“De dagen in deze woestijn zijn zwaar, de ontberingen onbeschrijfelijk. Met mijn fiets ploeg ik door het mulle zand. Ik sleep hem over het puin. Vanaf de top van een heuvel zie ik de volgende zee van pieken en zo gaat het maar door, eindeloos.”

Vooraf lees ik alles over de kolonies waar ik de hand op kan leggen. Die boeken zijn stevast geschreven in het jargon dat machtige naties gebruiken wanneer ze het hebben over hun verafgelegen territorium. Dan gaat het over beschaving brengen en vooruitgang. Ik beken eerlijk dat ik voor mijn vertrek jaloers was op de Fransen en andere koloniale grootmachten met al hun overzeese bezittingen.

Ik verdiep me ter voorbereiding in de geografie en de etnografie van die landen. Ik stuit op lijvige werken die mooi ontworpen zijn en vol staan met prachtige illustraties. Ik tref cijfermateriaal aan waarmee de waarde van de koloniale 'kroonjuwelen' wordt berekend.

Nadat ik alles heb gelezen wat ik te pakken kan krijgen, keer ik terug naar het Donkere Continent. In 1931 trek ik zelf het binnenland in. Ik vertrek op 6 november uit Boruszyn, ten noorden van Poznan, en neem de trein naar Rome. Per fiets gaat het naar Napels, waar ik de overzet naar Noord-Afrika neem. Op 26 november bereik ik Afrika en een paar dagen later vertrek ik vanuit Tripoli.

Terwijl ik dag na dag dieper het binnenland in rijd, ontdek ik een ander Afrika. Het is arm, ziek, grauw, zwart en smerig. Dat is voor mij een pijnlijke ontdekking. Het woord 'kolonie', dat me ooit jaloers maakte, vervult me nu met diepe afkeer. Er bestaan twee Afrika's. Het ene bestaat voor de show en wordt opgevoerd in de officiële verhalen, het andere is nagenoeg onbekend. Om dat tweede te ontdekken, moet je moeite doen en een levensgevaarlijke reis ondernemen waarop je geplaagd wordt door ziekte, honger, dorst en ontelbare ongemakken. Daarom is dit onbekende Afrika zo zelden beschreven door reizigers.

Ik maak mijn tocht per fiets, te voet, te paard, per boot en zelfs op een dromedaris. De toeristische wegen vermijd ik, omdat die toch niks anders te bieden hebben dan gekunstelde schijnvertoningen die je als bezoeker op het verkeerde been zetten.

Ik passeer in de steden Tripoli, Caïro, Johannesburg, Kaapstad en Brazzaville... eilandjes van beschaving die verspreid liggen over het wilde Afrika. Die plaatsen zijn nooit het doel van mijn reis. Ik kies voor de wildste, meest afgelegen paden en trek door verlaten, lege gebieden. Ondanks alle inkt die al over dit continent gevloeid is, kom ik terecht in een land dat nauwelijks bekend is, even magisch als de sfinx zelf. Op mijn tocht wil ik Afrika leren kennen. De geheimen en mysteries die ik ontsluit, schrijf ik op. Wat ik van Afrika weet, deel ik in wat nu volgt met mijn lezers.

Libië

26 november 1931-21 juni 1932

2

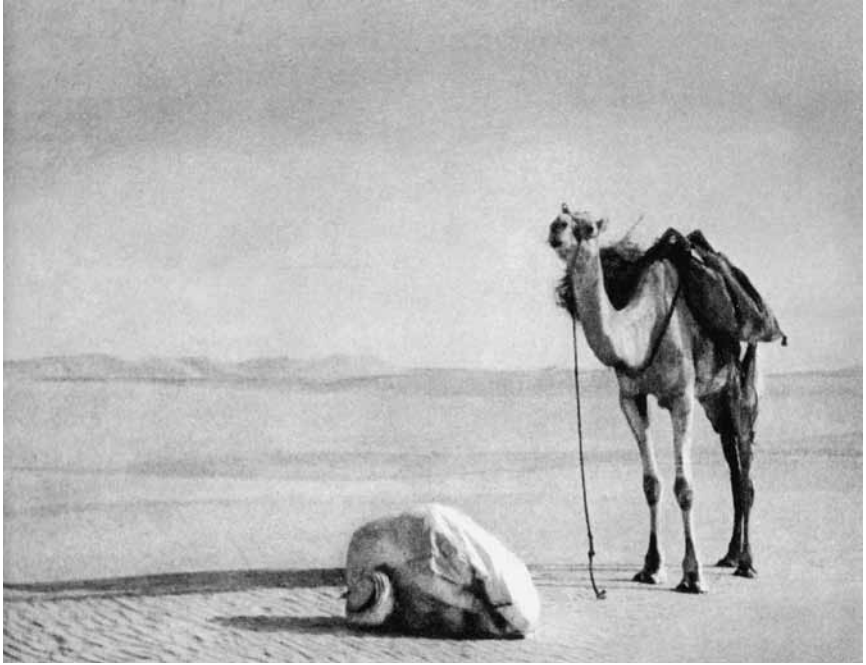
Een gebed in de woestijn

Waarin Kazimierz de stad achterlaat en al vlug op sporen van geweld stoot, alvorens aan den lijve te ondervinden dat de woestijn een bijzonder harde omgeving is om door te fietsen.

Het is vandaag 30 november 1932. Mijn hart bonst van opwinding nu ik het onbekende land in ga. Ik voel me als de kapitein op een schip. Maar dan een zonder zeilen, roer of bemanning.

Vroeg in de ochtend laat ik de azuurblauwe golven van de Middellandse Zee achter me. De kuststrook rond Tripoli herleeft nu de oorlog is beëindigd² en de tuinen staan in bloei. Op de nieuw aangelegde wegen ritselen wat bladieren in de zeebries en zijn er fonteintjes aangelegd voor de dorstige toeristen.

In de schooljes hoor ik kinderen ‘Giovenezza’³ zingen, even hartstochtelijk als hun leeftijdsgenoten in Napels of Rome. Op dat moment ben ik nog vol bewondering voor de elegantie en creativiteit van de Italianen, en voor hun bedrijvigheid. Mussolini wil een toename van de Italiaanse bevolking stimuleren en moedigt het krijgen van kinderen aan. Grote gezinnen worden beschermd met gunstige wetten. Hier wordt een tweede Italië gecreëerd dat moet dienen als graanschuur én als tuin voor de kolonisator op het Europese vasteland. Hoewel de veroveraars van Tripolitania en Cyrenaica een medaille verdienen voor al hun werk, is een deel ervan onmiskenbaar met bloed bevekt. Dat kan ik niet veel later met eigen ogen vaststellen. Wanneer ik de lokale bevolking ernaar vraag, zeggen ze me dat ze gelukkig zijn. De ongelukkigen kunnen dat niet tegenspreken: hun skeletten liggen verspreid over de nabijgelegen

“Nadat de Toeareg zich gewassen heeft valt hij op zijn knieën en zingt een nederig lied voor Allah.”

woestijn. Ze sieren de steppe als een grimmige herinnering aan de bloedige oorlog. De bedoeïenen die de slachting overleefd hebben, worden nu ingezet bij de aanleg van wegen en de bouw van scholen en ziekenhuizen. Als de duisternis valt, drijven hun bewakers hen met bajonetten in de kampen. De zwarte soldaten patrouilleren er langs de prikkeldraadomheiningen. Hun glimmende geweren staan op scherp.

De rit langs de kust van Tripolitania verloopt aangenaam. Mijn fiets snelt over het gladde asfalt helemaal tot in Bu Jhulau, een kleine oase bij steile rotsen aan de voet van de enige bergketen die Tripolitania rijk is. De bergen van Jebel Nafusa lopen van de Golf van Sirte tot aan de Tunesische grens. Hoewel de hoogste piek nauwelijks 840 meter boven zeeniveau ligt, is het hier extreem onherbergzaam.

Ik volg de weg naar boven en pauzeer regelmatig. Niet alleen om uit te rusten, maar ook om van het uitzicht te genieten. Vanaf de rand van de klif kun je in noordelijke richting meer dan 60 kilometer ver kijken. Beneden ligt een kleine, charmante oase met daarachter een uitgestrekte vlakte. En nog daarachter ligt

het stadje Al Azizia verscholen achter een alleenstaande, uitstekende rots. De groene tuinen en witte gebouwen van de hoofdstad en zijn haven zijn nog zichtbaar in de verte. Daarachter strekt zich de blauwe Middellandse Zee uit tot aan de horizon. Deze plek zal niet eeuwig wild en onaangetast blijven. Binnenkort zullen er hier resorts en hotels zijn, met mooie tuinen aangelegd op speciaal hiervoor geïmporteerde grond. Het zal een van de mooiste plekjes ter wereld worden. De voorbereidende bouwwerkzaamheden zijn al begonnen⁴.

Fort Nalut is het interessantste punt op de weg uit Tripoli. Deze ondergrondse Berberstad is nauwelijks te zien, maar het vijfhonderd jaar oude kasteel dat erboven uittorent des te meer. Het raamloze kasteel heeft niet echt een bepaalde stijl en bestaat uit honderden kleine kamers die er op elkaar gebouwd zijn door de lokale bewoners. Het is een versterkte voorraadschuur waar gerst, hooi, dadels en olijven veilig worden opgeslagen, samen met het gereedschap en het vee van de lokale Berbers. Bij een aanval van Arabische stammen verscholen de Berberse families zich met al hun bezittingen in het fort. De voorraden aan onder andere water, brandstof en voedsel stelden hen in staat om lange belegeringen te doorstaan. Indien nodig konden ze hun aanvallers bekogelen met stenen om hen weg te jagen.

Na Fort Nalut wordt de woestijn pas echt rotsig. Er groeien alleen nog doornige struiken. Dat komt een reiziger goed uit, omdat die als brandstof kunnen dienen tijdens het kamperen. Stilaan worden de etappes langer en mijn zwaarbeladen fiets lijkt wel een dromedaris. Ik sleep een grote voorraad voedsel en water mee. Het is me wat, dat water! Ik ben inmiddels al twee weken op pad en al die tijd drink ik zilt water. Alles smaakt nu naar zout: de thee, de koffie, zelfs het zand dat in mijn gezicht waait en mijn lippen bedekt.

In de kleine oase van Sinawen, die onder de zeespiegel ligt, verdien ik een beetje geld met de verkoop van foto's die ik ter plaatse genomen heb. Zo kan ik grutten⁵, suiker en thee kopen. In Bir Tifist, een kamp van Arabische wegarbeiders, kan ik mijn watervoorraad aanvullen.

De weg is hobbelig en ligt vol scherpe stenen, waardoor ik niet kan fietsen. Zelfs stappen is lastig met mijn overladen fiets. Maar kamperen op de vochtige rotsbodemplaat in de ijskoude nachten is nog het ergste. De tent opzetten is een ontzettend vermoeiende klus, maar ze biedt me tenminste een beetje bescherming tegen de snijdende stormwind. En binnenin kan ik wat thee maken op de gloeiende kolen uit mijn kampvuur.

De nachten in de woestijn zijn nooit rustig. Ik breng ze half wakend door. Vaak hoor ik het ijzingwekkend gejam van hyena's op zoek naar aas of klinkt

de schreeuw van een jagende uil. Het gehuil van de hordes jakhalzen die over de steppe zwerven, echoot tussen de rotsen. Ondanks de dreiging van deze geluiden ben ik zo uitgeput dat ik uiteindelijk toch wat indommel en rillend op de ochtend wacht. Soms word ik wakker van de kou of van een diertje dat de warmte van mijn lichaam opzoekt. 's Ochtends kruip ik gevoelloos van de kou mijn tent uit, bijl in de aanslag, om wat kreupelhout te zoeken. Bij een vuurtje warm ik op en smelt wat ijs om thee mee te maken. Mijn water heeft de geur van de lederen *ghirba*⁶ en stinkt verschrikkelijk. Maar in de woestijn smaakt thee als nectar, zelfs al is die met brak water gezet.

Op een nacht word ik stijf van de kou wakker en zie ik tot mijn verbazing de sterren schitteren boven me, hoewel ik toch in mijn tent in slaap ben gevallen. Rukwinden hebben de 36 piketten losgerukt waarmee ik mijn tent had vastge maakt. Na een hele tijd zoeken in de beukende wind vind ik mijn tent verformfaaid terug in een bosje doornige struiken. Moeizaam zet ik ze opnieuw op. De rest van de nacht lig ik slapeloos te luisteren naar het grimmige geloei dat uit de steppe weerklinkt. Zodra de eerste zonnestrallen door de ochtendmist priemen, waait een warme en droge wind nog steeds even krachtig uit dezelfde richting. In haar kielzog brengt ze zwermen vliegen mee, die me van kop tot teen bedekken.

De daaropvolgende dagen worden steeds heter en ik rijd door een bevreemdend stille en niet bepaald aantrekkelijke regio. Als de wind begint te razen over de zandduinen van het barre land, barst de hel weer los. Haar duivelse gehuil jaagt de enige bewoners van de wildernis – gazelles, hyena's en jakhalzen – uit hun holen. De gazelles vluchten zo snel weg dat ik enkel hun wegschietende silhouetten kan zien. Deze mooie, gracieuze dieren geven mij een sprankeltje hoop in een land dat voor de rest verstoken is van leven. Van tijd tot tijd passeer ik nomaden die op hoop van zege gerst hebben gezaaid op de steppe en reikhalzend uitkijken naar regen. De zwarte vrouwen lopen met houten kruisen – waaraan stoffen doeken zijn vastgepind – rond de velden en smeken de goede geesten om vruchtbare regen voor hun graan. Want regen is schaars in deze streken. Soms valt er zelfs vijf jaar lang geen druppel. En toch blijft de arme bedoeïen, die vaak in een kloof woont, de steppe bewerken met zijn houten ploeg en zaait hij zijn gerst. Vijf keer per dag slaat hij nederig zijn voorhoofd tegen de harde aarde⁷. En smeekt hij Allah om regen. Als de oogst mislukt door gebrek aan water, dan zal hij, om te overleven, op zoek gaan naar de eetbare wortels van het steppegas. Als er daarvan niet genoeg zijn, sterft hij.

Zijn burens begraven hem dan in een ondiep graf, bedekken zijn overblijfs-

len met stenen en keren terug naar hun eigen zorgen. 's Nachts graven hyena's het miserabele lichaam op en doen er zich tegoed aan. Het is een schrale maaltijd, maar hyena's zijn niet zo veeleisend. Raven, mieren en andere insecten maken korte metten met de rest. Uiteindelijk zal enkel het zongebleeke skelet overblijven op de steppe. Zachtjes zal het onder de aanhoudende wind vergaan tussen de zandkorrels. Extreme temperaturen verpulveren de rotsen en veranderen ze in zand, dat door de wind tot nieuwe, reizende duinen wordt geblazen. Na verloop van tijd verharden ze weer tot rotsen van zandsteen. In de woestijn heeft alles een eigen bestemming.

De eenzame doler denkt dat het in de woestijn rustig is 's nachts. Dat is slechts schijn. Hij is zich niet bewust van de giftige slang die vlak bij hem opgerold ligt. In de ochtend, wanneer de kou het meest bijtend is, bereidt hij zijn eten. Wanneer hij vertrekt, zal een woestijnmuis zich voeden met de restjes van zijn ontbijt en de slang zal dan de muis opeten. De slang zal een smakelijk hapje blijken te zijn voor de woestijnarend, waarvan de eieren op hun beurt vaak een reiziger van de honger redden. Alles leeft, sterft en wordt weer geboren in een eeuwige cyclus van leven en dood.

De dagen in deze woestijn zijn zwaar, de ontberingen onbeschrijfelijk. Met mijn fiets ploeg ik door het mulle zand. Ik sleep hem over het puin. Vanaf de top van een heuvel zie ik de volgende zee van pieken en zo gaat het maar door, eindeloos.

Hoewel ik aanzienlijke afstanden afleg met de zon als kompas, lijkt alles om me heen stil te staan. Mijn watervoorraad raakt op. De warmte is zo ondraaglijk dat het moeilijk ademen is. De wind is als de hitte die uit een bakkersoven komt. De woestijnwind jaagt het zand over de hoge duinranden, waardoor het lijkt te flikkeren als een vlam. De intense hitte doet alles uiteenvallen en verbleken. Luchtspiegelingen vertroebelen soms de horizon. Als de zon zich eindelijk terugtrekt, schittert het zand als goud in het avondlicht.

Maar na elke uitputtende dag van fietsen – of sjouwen – volgt steevast de betoverende Afrikaanse nacht. In de gloed van de maan en de sterren kom ik weer op krachten. Als de avond nadert, steek ik met doorstruiken een feestelijk vuur aan en maak *ish*, een Toeareg-delicatessen van meel gekookt met knoflook, pepers en olijfolie. Ik voel me op zo'n moment de alleenheerser van een uitgestrekt koninkrijk en even lijkt het alsof de hele omgeving aan mij toebehoort. Ik ben doodmoe, maar door die opwindende val ik moeilijk in slaap.

Mijn kamp is mogelijk het eerste in zijn soort in de geschiedenis van de Sahara. Het is in ieder geval geen alledaags verschijnsel – een fiets, een Poolse be-

doeën en niets dan wildernis in de duizenden kilometers rondom me. Er heerst een doodse stilte over de hoge duinen van de Sahara en over de enorme, uitgedroogde meren. Ik hoor mijn eigen bloed door mijn aderen stromen, het kloppen van mijn hart. En het zand van de omringende duinen stuift hoorbaar voorbij. Als de woestijnnacht valt, begint het wonderlijke schouwspel! De woestijn zet haar avondgebed in. Het is een hymne die door de duinen en over de torenhoge bergen resonanceert, die zich over de gladde *serir*⁸ en de uitgestrekte

“Mijn vervoermiddel trekt veel aandacht, want het is voor het eerst dat een fiets tot aan poort van de Sahara komt aangereiden.”

vlakke verplaatst. Elke zandkorrel doet mee met het refrein. Als je je oor te luis-
teren legt tegen een schijnbaar levenloze kei of boven een vuistvol gouden
zand, hoor je het stille, nederige gefluister heel duidelijk.

Een Toeareg, een kind van de Sahara, ongeschoold en misschien niet eens
beschouwd als mens in de ogen van de beschaafde wereld, vraagt me 's nachts
of ik 'de woestijn kan horen bidden'. Nadat hij zich volgens de Koranvoor-
schriften ritueel gewassen heeft – met zand in plaats van water – valt hij op zijn
knieën en zingt een nederig lied voor Allah. Het komt recht uit zijn eenvoudi-
ge, nomadische ziel. Op dat moment denk ik even het geluid te horen van
klokken van de kleine kerk in Polen waar ik vroeger bad. In de stilte van de
woestijn herhaal ik de woorden van een gebed dat mijn moeder me heeft ge-
leerd. Het is zondag, en hier, in dit vreemde woestijnland, voegt deze eenzame
reiziger zich bij het zand en de keien en bidt hij hardop, in het Pools.

3

Een fietser aan de poort van de Sahara

Waarin Kazimierz in een oase op adem komt van zijn eerste woestijnervaringen en informatie inwint over de volgende etappes van zijn reisweg.

Vroeg in de ochtend van 24 december doemen aan de horizon van de zand-
vlakke eindelijk donkere contouren op. Ik heb de oase van Ghadames bereikt.
Dit is een zeer belangrijke pleisterplaats voor karavanen die van de Middel-
landse Zee komen en dieper Afrika in trekken. En voor diegenen die van Tu-
nis of Algiers naar het oosten gaan. Mijn vervoermiddel trekt veel aandacht,
want het is voor het eerst dat een fiets tot aan poort van de Sahara komt aange-
reden. Om tot aan de rand van deze zanderige wildernis te raken, heb ik al zo'n
600 kilometer gereisd. Al die afstand reed ik over rotsige paden die tot hiertoe
uitsluitend door dromedarissen of, recenter, door speciaal daarvoor ontwor-
pen woestijnwagens waren bereiden. Ik word doorgaans zeer hartelijk ontvan-
gen in Tripolitanië. Er is voortdurend aandacht voor mijn belevenissen, want

radiozenders doen verslag van mijn reis. Omdat de Italianen moeite hebben om mijn naam uit te spreken, werd ik gewoon 'Polacco' genoemd.

De karavanen volgen steevast routes waarop bronnen of waterputten te vinden zijn, zodat de dromedarissen kunnen drinken en de begeleiders hun leren waterzakken kunnen vullen. Aan de ene kant van Ghadames strekt de zandvlakte van de Sahara zich uit over honderden kilometers en aan de andere kant ligt de dorre, steenachtige Hammada el-Homra. De waterbronnen vormen het hart van de oase. Dankzij hen groeien er dadelpalmen die een schaduwrijk bos vormen van zo'n vijftienduizend bomen. Op deze gunstig gelegen plek kunnen tarwe en gerst twee keer per jaar worden geoogst. Het klimaat is bijna tropisch en regen is zeer zeldzaam, omdat de aanhoudende woestijnwind alle wolken verdrijft.

Rondom Ghadames loopt een muur van 6 meter hoog, die bescherming biedt tegen zandstormen. Alle huizen zijn met elkaar verbonden en lijken één groot gebouw te vormen. Daaronder loopt een wirwar aan gangen waardoor tijdens de zomer een aangename, koele bries waait. Die biedt bescherming tegen de verzengende hitte. In de winter zijn de tunnels vrijwel uitgestorven. Hier en daar stroomt daglicht door kleine openingen en is het mogelijk om een glimp op te vangen van mannen die op bakstenen muren zitten. Dit deel van de stad is uitsluitend voor mannen, hoewel er af en toe een zwarte vrouw voorbijsnelt met een kruik water op haar schouders of een ezel beladen met manden vol dadels voorbij komt slenteren.

Boven op deze lommerrijke, verduisterde stad bevindt zich het zonnige rijk van de vrouwen. Dit hogergelegen stadsdeel bestaat uit terrassen die met elkaar verbonden zijn. Zo kunnen de bewoners overal heen lopen zonder dat ze hoeven af te dalen naar straatniveau. Hier bereiden vrouwen de maaltijden voor hun mannen, vlechten ze manden, zorgen voor hun kinderen en uiteraard worden hier de laatste nieuwtjes uitgewisseld. Een minaret torent boven de terrassen uit. Ik ga naar boven op de toren en maak veel interessante foto's. De muezzin heeft me tien zilveren lires afgetroggeld, maar ik heb geen spijt van de investering. Ik had uitzicht op vrouwen die gracieus als gazelles over de terrassen bewogen, onzichtbaar vanuit de stad beneden.

De verdeling van bronwater over de tuinen van Ghadames gebeurt op een heel bijzondere manier, namelijk met behulp van de zogenoemde waterklok. De Ain el Fras-bron geeft zo'n 3000 liter water per minuut. Dit wordt opgevangen in een vierkant reservoir, van waaruit het de oase bevoorraadt. De eigenaar van elke tuin betaalt voor de aan hem toegewezen hoeveelheid water

en een speciale functionaris controleert de distributie. Het water stroomt eerst door het sanitair van de mannen en dan door dat van de vrouwen. Bij 30°C buiten is een bad in een stenen badkuip met stromend water een hemels genot! Het water dat uit de badkamers van de vrouwen stroomt, vloeit vervolgens door brede kanalen die dienstdoen als wasserijen. Hier wassen de zwarte slavinnen de kleren van hun echtgenoten. Dan doen ze de was van de eerste vrouw van hun man en vervolgens die van henzelf. En ten slotte die van hun kinderen.

In Ghadames zoek ik de Toearegs⁹ op om te hengelen naar nuttige informatie. Als aanleiding voor het praatje – in het Arabisch – breng ik hun favoriete kruidenthee en wat suiker mee. De aanblik van die lekkernijen is zelfs voor de oudste Toeareg onweerstaanbaar. We spreken over de woestijn en ik krijg veel details te horen over het land, wat van onschatbare waarde is voor mijn reizen.

Deze avond drink ik mierzoete kruidenthee in het gezelschap van enkele bedoeïenen die hebben gereisd onder leiding van Ali ben Geida. Dat is een oude woestijnvos die de Sahara zo goed kent dat hij voor mijn neus kaarten in het zand kan tekenen. Ik teken ze over in mijn notitieboekje. Ze zullen later nog zeer goed van pas komen. Ten zuiden van Ghadames wordt de woestijn immers woest en dreigend. Er zijn geen wegen en ze is moeilijk over te steken, omdat de bestaande kaarten onnauwkeurig en onbetrouwbaar zijn. Met die kennis in het achterhoofd vertrek ik daags nadien.

4

Een lange maand in de woestijn

Waarin Kazimierz' tocht er een vol ontberingen wordt, hij voor een spook wordt aangezien en officieel dood wordt verklaard. Maar na een maand toch weer opduikt.

Nadat ik Ghadames achter me heb gelaten, word ik overvallen door een vreemde angst. Komt het door de eenzaamheid of door de afschrikwekkende